

ימי החול

יהודי אפגאניסתאן הקפידו מאוד שלא ללכת ארבע אמות ללא נטילת ידיים והם נהגו כמנהג המקובלים בנטילת ידיים של שחרית¹. לאחר לגימת כוס תה ירוק ופרוסת לחם יצאו אבי המשפחה ובניו לבית הכנסת שבו התפללו, למדו במשך שעות אחדות, קראו פעמיים את ספר תהלים ורק סמוך לשעה עשר בבוקר יצאו לפרנסת יומם כבעלי חנויות או כרוכלים נודדים. בצהריים נהגו המוסלמים לירות בתותח לאות כי הגיעה שעת צהריים. העסקים היו נסגרים ובעלי העסקים היו סועדים ארוחה קלה שכללה בקיץ לחם, גבינת צאן ומלון ובעונות אחרות גיוונו בפירות העונה. לאחר מנוחה קצרה חזרו לעסקיהם עד לשעת מנחה, סגרו עסקיהם והלכו לבית הכנסת לתפילת מנחה ומעריב. רק אז אכלו בביתם את הארוחה העיקרית, שכללה בשר כבש או 'גונדי' (כדורי בשר) בתוך מרק, אורז ותפוחי אדמה וקינחו בתה ירוק. העניים ניזונו בימות השבוע בעיקר מלחם ותה².

בבית לא נמצאו מיטות, שולחנות וכיסאות אלא רצפה פנויה שעליה נפרסו שטיחים. הסועדים נשענו על כריות נוקשות הצמודות לקירות החדר ולפניהם נפרשה מפה או שולחן נמוך ('סופרה'), שעליו הונח המזון. הדיירים ישנו על שמיכות ומזרנים שנשלפו מתוך גומחות בקירות והונחו ללינת לילה על השטיחים. בשעות הבוקר הוסרו ונטמנו עד ללילה הבא בתוך הגומחות.

משעת ערב מוקדמת הסתגרו בני הבית בבתיהם או בחצרותיהם ובידדו את עצמם בשיחות ובהקשבה לסיפורים שסיפר אבי המשפחה או קרא מתוך ספר בלשון פרסית-יהודית (הכתובה באותיות עבריות). בשל הקור העז בחורף התקינו במרכז החדר גומה שבתוכה הבעירו פחמים. מעל מקור האש הציבו שולחן נמוך ('פוךסי'), השולחן כוסה בשמיכה גדולה וכל בני הבית התכרבלו מתחת לשוליה והאזינו לאבי המשפחה. בלילות הקיץ החמים ישבו על הגגות השטוחים, לעיתים גם ישנו שם. נקודת המיפגש של כל הדיירים הייתה החצר, שבה נמצא מרחב מחיה, מטבח ושירותים ציבוריים.

השבת

מאבקי ההישרדות של היהודי באפגאניסתאן, הן בתחום הכלכלי והן בתחום הפיזי³, מצאו את תיקונם רק בשבת וחג, שבהם לבש היהודי נשמה יתירה ואגר כוחות לקראת ימי החולין. אם בימי החול הסתפק היהודי לא פעם בלחם ותה, או בלחם גבינה ומלון, הרי שבשבת וחג היה שולחנו ערוך בבשר ודגים ובכל מיני מטעמים, שלוו ביי"ש תוצרת בית. אפילו עניים מרודים חסכו מפיתם כל השבוע לכבוד סעודות השבת⁴. היחס לשבת מוצא

¹ ראה גרג'י: עדות ביהוסף, דף יז, ב – יח, א.

² בראואר: יהודים (תש"ד); יהושע: יובל.

³ גרג'י: קורות זמנים, עמ' 144, מביא תיאור של פוגרום בעיצומה של השבת: "ביום שבת קדש, כשעלה עמוד השחר, נלכדה העיר והיהודים, מקצתם בבית הכנסת ומקצתם עדיין ישנים... והיו שוללים [בוזזים] עד חצות [היום] עד שריחם ה' עלינו... לא נשאר מחיה וכסות. ותבשיל שבישלנו לשבת היה מאכל לאויבנו.

⁴ ראה תיאור נרחב ביהושע: מנדחי, עמ'

ביטוי בספרו של רב הקהילה מולא יוסף גרג'י, 'עונג שבת'. בשקידה רבה ליקט גרג'י 'דרושים נאים ורמזים יקרים ונחמדים על התורה, ההפטרות וחמש מגילות', המסודרים לפי סדר שבתות השנה 'כדי שילמדו וישתעשעו בו אחינו בני ישראל מדי שבת בשבת'⁵.

ערב שבת עמד בסימן של 'מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת'. עקרת הבית בסיוע בני הבית בישלה את מטעמי השבת במטבח שבחצר, רדתה לחם וטמנה את החמין בתנור החימר. האב ובניו הלכו לבית המרחץ, התרחצו וטבלו לכבוד שבת. סמוך לכניסת השבת הדליקה עקרת הבית קערת שמן שעליה צפו שבע פתילות צמר כבשים. אבי המשפחה ובניו לבשו את בגדי השבת, נטלו עצי בשמים וקיבלו את השבת בבית הכנסת. בשובם מבית הכנסת, נשקו בניו ובנותיו את גב כף ידו של אבי המשפחה. הוא הניח את כף ידו הימנית על ראש הבן ובירך: "ישימך אלהים כאפרים וכמנשה" (בראשית מח, כ). את בנותיו בירך בברכת "ישימך אלהים כשרה, רבקה, רחל ולאה". על השולחן הניחו, כמנהג המקובלים, שתים-עשרה כיכרות לחם (פיתות שנאפו בתנור חימר).

השבת נתחלקה לתפילה, לסעודות ולשינה⁶. בבוקר מוקדם השכימו לבית הכנסת לתפילה. שבת חתן היה מקור לשמחה ולפעילות בבית הכנסת. החתן התקבל בכבוד מלכים. הוא ישב על כיסא כבוד והשושבינים ישבו משני צדדיו לכבדו וגם להגן עליו. החתן עובר לפני התיבה ומתפלל שחרית. ואם אינו כהן או לוי, הוא מתכבד ב'שלישי'. בשעת העלייה לתורה מפזרים מעליו שקדים מסוכרים, הנשים מריעות מהעזרה ומזליפים מי ורדים על כפות ידיהם של המתפללים מ'גלאב-פוש' (מזלף כסף בעל צוואר דק וארוך היוצא מגוף כדורי). כל קרוביו של החתן מתכבדים ב'מוסיף' (עלייה לתורה שלא במניין שבעת העולים). בתום תפילת השבת הובילו את החתן לביתו בתהלוכה ברוב עם ובפיוטים.

בבואו מבית הכנסת מקדש אבי המשפחה על היין, בני הבית מנשקים את גב כף ידו המושטת ומקבלים את ברכתו. פותחים את הסעודה בדגים, פירות וירקות, ביצים וי"ש, פירות מבושלים, מעיים ממולאים ובשר עוף. אכלו ושנו ושרו שירי שבת. יהודי אפגאניסטאן אהבו מאוד לשורר פיוטים בנעימות מיוחדות וללא ליווי של כלי נגינה. בשבת ומועד הירבו לשיר פיוטים שהיו מלאים ערגה לציון ולגאולה.

שינה בשבת הייתה בגדר מצווה, שהרי שב"ת בנוטריקון: שינה בשבת תענוג. אחרי הסעודה הדשנה משתטח כל איש על שטיחי הרצפה וישן שתיים כדי לקיים 'מצוות השינה'. אחרי שאשתו מעוררת אותו, הוא רץ לבית הכנסת לשמוע דרשה על פרשת השבוע מפי הרב, המשלב בדרשתו אגדה, מדרש זוהר ופלפול.

לאחר הדרשה מתפללים תפילת מנחה ושבים הביתה לסעודה שלישית לכבוד יעקב אבינו עליו השלום. אחר הצהריים שוב מתכנסים בבית הכנסת, שומעים דרשות, שרים פיוטים וקוראים במקהלה פרקי תהלים. בצאת השבת מתפללים תפילת מעריב, מבדילים על יין, נר ובשמים וחוזרים הביתה לסעודת 'מלווה מלכה', המלווה בשירים ובבקשות לאליהו הנביא, שיזכרם לטובה בימות החול הבאים⁷.

שמירת שבת

חילול שבת בקהילה נחשב למעשה מגונה והעברין נענש⁸. שיירות הסוחרים שעשו דרכן במדבריות לאורך ימים רבים התנהלו גם בשבת מטעמים של פיקוח נפש, אך לעולם לא נכנסה שיירה העירה בעצם יום השבת מחשש למראית עין והמתינו מחוץ לעיר עד צאת השבת או החג⁹. מי שהפר צו זה נענש בחומרה. הצעירים מעזים לבלות את יום השבת

⁶ גרג'י: עדות ביהוסף, דף פב, ב, מתאר את השבת כדלהלן: "השבת כ"ד שעות. ג' שעות לתפילה, ג' שעות לג' סעודות. ח' שעות לשינה... עשר שעות לתלמוד תורה... נקהלים בבתי כנסיות משעה ו' [=שש - שתיים עשרה בצהריים] ועוסקים בפירוש רש"י ונביאים וכתובים ומשנה... ואחר כך דרשה ומנחה ונפטרינ לבתייהם לשלום".

⁷ אברהמוף: שנתיים באפגאניסטאן (15.4.35)

⁸ אלו שחללו שבת בפרהסייה, או נעדרו מבית הכנסת ללא סיבה משכנעת, היה בית דין פוסק קנסות או פאלאקות על כפות הרגליים. מי שסירב להיענות להחלטת בית הדין, הוחרם, לא נמכר לו בשר כשר. נאסר עליו להיכנס לבית המרחץ ועל אשתו אסרו לטבול. עונשי גוף ונפש שכנעו את הסרבנים לציית לפסקי הדין. ראה יהושע: מנדחי, עמ' 333.

⁹ מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 24, מספר על מאורע שהרעיש את הקהילה בהראת בליל הסדר של שנת תרע"ו (1916). קבוצה בת 18 סוחרים הגיעה לשערי העיר עם התקדש החג, לאחר שעשתה חודש ימים בדרכים ולא הצליחה להגיע במועד. הרב ציווה שתישאר מחוץ לעיר עד צאת החג. המתפללים הנזעמים שציפו לראות את בני משפחתם שנעדרו תקופה ארוכה, מנעו הוצאת ספרי תורה בבתי כנסת ואף נעלו את שערי בית-הכנסת ומנעו מהרב לצאת לביתו. לאחר עיון ארוך בספרים פסק הרב בדרך של פשרה: ניתן להכניסם בליל שני של גלויות, שכן

בטיול בשדה לא רחוק מתחום שבת¹⁰. זבולון קורט מביא סיפור עם אפגאני, המעלה על נס את שמירת השבת של האם היהודיה:

פעם ביום השבת הוציאה אישה לחצר את עריסת תינוקה אל השמש. אחר הצהריים רצתה להחזיר את העריסה לחדר, אך קצה צעיפה נתפס בקש[הטיח]. עמדה במקום, כשהעריסה על גבה עד צאת השבת, מחשש שמא יינתק הקש ממקומו והיא תחלל, חלילה, את השבת¹¹.

הסוחרים היהודים בערי המסחר הקפידו מאוד על שמירת שבת. ביום זה הם התכנסו בפונדק הסגור שלהם, אין יוצא ואין בא, ותלמיד חכם שנילווה אליהם ועסק גם במסחר חלקי, שימש אותם בקודש. הוא דאג למזון כשר, שחט בעבורם בשר עוף וצאן ועבר לפני התיבה. קהילת הסוחרים תגמלה אותו כנדרש¹².

שבתות מיוחדות

שבת בראשית, שבה החלו לקרוא בתורה מחדש בספר 'בראשית'. העבירו לשבת זו מהעליצות של שמחת תורה.

שבת שירה. בין י' לט"ז בשבט קראו בתורה במנגינה מיוחדת את שירת הים 'אז ישיר משה ובני ישראל' (שמות טו, א). בשבת הזאת אכלו חמין עשוי מגרגרי חיטה לזכר המן המסופר בפרשה.

שבת עשרת הדיברות. בשבת שלאחר שבת שירה ובשבת נחמו קראו בתורה את 'עשרת הדיברות' ונהגו כבוד מיוחד בשבת הזאת.

שבת שקלים. בשבת הראשונה של אדר הכריזו על השקלים, זכר למגביית של מחצית השקל שבו קנו בימי המקדש את קרבנות הציבור. כספי ה'שקל' ניתנו לעניים.

שבת זכור. השבת שלפני פורים נקראת כך בשל 'זכור את אשר עשה לך עמלק' (דברים כה, יז). לאחר תפילת שחרית שרים את הפיוט 'מי כמוך ואין כמוך. מי דומה לך ואין דומה לך' של ר' יהודה הלוי, שבו מובא תקציר סיפור המגילה בחרוזים.

שבת הגדול. השבת הסמוכה לליל הסדר.

שבת תוכחה. בחודש אייר קוראים את פרשת 'בחוקותי' בספר ויקרא ובחודש אלול קוראים בפרשת 'כי תבוא' בספר דברים. בשתיהן יש מסכת קללות למי שאינו מקיים את חוקי התורה. באי בית הכנסת נזהרו שלא לעלות לתורה בפרשיות אלה והשאירו את העלויות לשמש בית הכנסת או לקורא בתורה או לעם הארץ שלא הבין את משמעות "ארור אתה".

שבת איכה. בשבת זו שלפני תשעה באב נמנעו מכל סממן של שמחה.

שבת נחמו. השבת שלאחר תשעה באב נעלם היגון והחלה השמחה. ההפטרה החלה ב'נחמו נחמו עמי' (ישעיהו מ).

באותה שעה בירושלים מציינים את כניסת חול המועד של פסח. הנוסעים נצטוו לקיים גם סדר פסח שני בי"ד באייר בערב.

¹⁰ אברהמוף: מנדחי (15.4.35), מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 24. יהושע: מנדחי, עמ' 58. אברהמוף היה עד ראיה למהפיכה ולפוגרום שנתלוה אליו. הרבנים ייחסו זאת לעוון הצעירים העוברים על 'בל תשחית' ומגלחים את זקנם בתער ובעוון טיולים בשבת מחוץ לתחום שבת. אברהמוף: שנתיים באפגאניסתאן (11.3.35).

¹¹ קורט: בת המלך, עמ' 189.

¹² מישאל: אפגאניסתאן, עמ' 36, 42; בראואר: יהודים (תש"ד), עמ' של-שלא.

הימים הנוראים

משנכנס אלול, חודש הרחמים, חש היהודי האפגאני את חומר הימים ההולכים וקרבים. האב ובניו קמו לאחר חצות לילה והלכו לתפילת סליחות בבית הכנסת. בתקופה זו הירבו לתת צדקות לעניים. סוחרים שסחרו במרחקים חזרו לביתם. הם בילו את עיקר זמנם הפנוי בתפילות וחסידי צמו בשני וחמישי¹³.

ראש השנה

אירועי ראש השנה החלו כבר בחצות הלילה הקודם בתפילת סליחות ובהתרת נדרים. גם הנשים מצטרפות להתרת נדרים. הוקם בית דין של שלושה תלמידי חכמים שערך את סדר התרת נדרים והכריז: 'מותרים לכם, מותרים לכם, מותרים לכם'. הציבור צם ערב ראש השנה. היהודים האמידים שחטו כבש ונתנו את בשרו לעניים. ביד אדומה מדמו של הכבש רשמו סימן על דלת הבית ומתווים תו על המצח. מנהגים אלה מזכירים בכמה ממרכיביהם את זבח פסח בשמות יב. ראש הכבש המבושל נאכל לאחר ברכת 'שנהיה לראש ולא לזנב' וכסמל לעקידת יצחק.

מבעוד יום מתכנס הציבור בבית הכנסת לתפילה חגיגית של ערב ראש השנה. יהודי ירא שמים מתפלל בקול בוכים ובשברון לב וקורא את הפיוט 'אחות קטנה', ששם מחברו – אברהם חזן חזק – נרמז בראשי החרוזים. החרוז החוזר הוא 'תכלה שנה וקללותיה' והבית האחרון מסתיים ב'תחל שנה וברכותיה'.

בשל מחסור בסידורי תפילה ובכדי להוציא ידי חובה גם מי שאינו יודע לקרוא, אמר הסומך לחזן בקול רם את תפילת העמידה הנאמרת בלחש.

הבית היה מלא אורה, כדי שאור החג יאיר על כל השנה. המשפחה הספכה על שטיחים וכסות ברכו ואכלו את ה"ברכות", תפוח בדבש ("שתהיה שנה מתה כדבש") ורימון ("שנהיה מלאים מצוות כרימון"). שאר ה"ברכות" היו מבוססות על אתימולוגיה של שמות: ראש כבש ("שנהיה לראש ולא לזנב ותזכור לנו אילו של יצחק אבינו עליו השלום"); סלק ("שיסתלקו אויבינו"); כרתי ("שיכרתו אויבינו"); רוביה, סוג של קיטנית ("שירבו זכיותינו"); קרא, דלעת ("שתקרע רוע גזר דינו ויקראו לפניך זכיותינו"). במהלך הסעודה קראו משניות וזוהר – אחד מקור ואחד תרגום לפרסית-יהודית.

יום ראש השנה היה כולו קודש לתפילה ולימוד תורה. קראו את "ונתנה תוקף" לר' אמנון ממגנצה ו"אם אפס" לר' אפרים מבונא [בון] בתרגום פרסי-יהודי¹⁴. אין נוהגים לישון ביום ראש השנה מחשש ש"המזל יישן כל השנה". לאחר הסעודה קרא אבי המשפחה את תרגום הפיוט 'עקידת יצחק'¹⁵ וקראו פעמיים את 150 פרקי תהלים, כדי להגיע למניין כפ"ר [300]. תפילת 'תשליך' נערכה ליד הבור שבחצר בית הכנסת¹⁶.

ראה יהושע: מנדחי, עמ' 376 ורשימת המקורות בהערה 133.

פיוט רבי אמנון עם התפסיר בלשון פרסי ונלווה אליו תפסיר ונתנה תוקף, שנוהגים לאומרם בב' ימים דראש השנה וגם ביום הכפורים. הובא לבית הדפוס ע"י העני והדל חנוכה בן אגא ג'אני שמש, דפוס אברהם משה לונץ, ירושלים תרס"ב. מהדורה שנייה מורחבת הובאה לדפוס ע"י נכדו ב"צ יהושע, ירושלים חנוכה תשמ"ז. תפסיר **אם אפס**, פיוט נאה על עקידת יצחק אבינו עליו השלום, שייסד רבינו אפרים מבונא [בון] אשכנזי... יוצא לאור מאת עני והדל חנוכה בן אגא ג'אני שמש ס"ט, ירושלים שנת מבורכת" לפ"ק [1900]. מהדורה שנייה מורחבת הובאה לדפוס על-ידי נכדו ב"צ יהושע, ירושלים חנוכה תשנ"ו.

תורגם ללשון פרסית יהודית (באותיות עבריות) עם מדרשים על-ידי ר' בנימין ב"ר מישאל, יצא בדפוס בירושלים בתרס"ב (1902).

ראה קשאני: ראש השנה (תשי"ט); קשאני: ראש השנה (תשכ"א); מישאל: אפגאניסטאן, עמ' 187.

13

14

15

16